

॥ ऋग्वेदः । दशमं मण्डलम् । रङ्गनाथविरचिता ध्वनिदीपिका ॥

१

त्रित आस्यः । अग्निः । त्रिष्टुप्

अग्ने बृहन्नुषसामूर्ध्वो अस्थान्निर्जगन्वान्तमसो ज्योतिषागात् ।

अग्निर्भानुना रुशता स्वङ्ग आ जातो विश्वा सद्मान्यप्राः ॥ १०.००१.०१

अग्निः क्रतुः सङ्कल्पः श्रुतौ । सूर्य आत्मा । उषा ज्ञानोदयदेवता विद्या समाधिः । बृहन्- महात्मा ।

अग्निः- सत्क्रतुः । उषसाम्- विद्यानाम् । अग्ने- अभिमुखीभूतः । ऊर्ध्वः । अस्थात्- तिष्ठति ।

तमसः- अन्धकारात् । जगन्वान्- निर्गतः । ज्योतिषा- प्रकाशेन । आगात्- सङ्गतः । अग्निः-

सत्क्रतुप्रतीकः । रुशता- ज्वलता । भानुना- रश्मिना । स्वङ्गः- शोभनाङ्गः । आ जातः- आविर्भूतः ।

विश्वा सद्मानि- सर्वाणि सदनानि । अप्राः- आपूरयति ॥१॥

स जातो गर्भो असि रोदस्योरग्ने चारुर्विभृत ओषधीषु ।

चित्रः शिशुः परि तमांस्यक्तून् मातृभ्यो अधि कनिक्रदद्वाः ॥ १०.००१.०२

अग्ने । सः- तादृशस्त्वम् । जातः- प्रादुर्भूत एव । रोदस्योः- द्यावापृथिव्योः

शरीरमनसोरित्याध्यात्मिके । गर्भोसि- अन्तर्भूतः । चारुः- सुन्दरः । ओषधीषु- वीरुत्सु

भौमभोगेषु । विभृतः- धृतः । चित्रः- असाधारणः । शिशुः- वत्सः । तमांसि- अन्धकारभूताः ।

अक्तून्- अदनशक्तीः । परि- परिभवसि । मातृभ्यः- स्वमातृभूताभ्य ओषधीभ्यो भौमभोगेभ्यः ।

गाः- चिद्रश्मीन् । प्र कनिक्रदत्- प्रकर्षेण शब्दितवान् ॥२॥

विष्णुरित्था परममस्य विद्वज्जातो बृहन्नभि पाति तृतीयम् ।

आसा यदस्य पयो अक्रत स्वं सचैतसो अभ्यर्चन्त्यत्र ॥ १०.००१.०३

इत्था- इत्थम् । विद्वान्- जानन् । जातः- हृद्याविर्भूतः । बृहन्- महात्मा । विष्णुः- व्यापनशीलो

देवः । अस्य- एतस्याग्नेः । परमम्- श्रेष्ठम् । तृतीयम्- शरीरमनसोरतीतं पदं द्यावापृथिव्यतीतं वा ।

अभि पाति- अभिरक्षति । अस्य- एतस्याग्नेः सर्वभूतहितकृतोः । स्वं पयः- आत्मीयं प्रसादं

हव्यादिकं भावनं वा । अध्यात्मरसं वा । यत्- यदा । आसा- मुखेन मुखोपलक्षितहृदा । अक्रत-
आस्वादनं कुर्वन्ति । तदा । अत्र । सचेतसः- सहृदयाः । अभ्यर्चन्ति- विष्णुमग्निं वा आभिमुख्येन
पूजयन्ति ॥३॥

अत उ त्वा पितुभृतो जनित्रीरन्नावृधं प्रति चरन्त्यन्नैः ।

ता ई प्रत्येषि पुनरन्यरूपा असि त्वं विश्वु मानुषीषु होता ॥ १०.००१.०४

अतः- तस्मादेव । त्वा- भवन्तम् । पितुभृतः- अन्नधारकाः । जनित्रीः- त्वन्मातर ओषधयो
भौमभोगाः । अन्नावृधम्- अन्नवर्धकम् । प्रति । अन्नैः । चरन्ति । अन्यरूपाः- अन्यरूपेण स्वार्थरीतिं
विहाय परार्थरीतिं गृह्णानाः । ताः- ओषधीर्भौमभोगाः । ईम्- एनमग्निम् । पुनः । प्रत्येषि-
प्रतिगच्छसि । त्वम् । मानुषीषु विश्वु- मनुष्यप्रजासु । होता- देवानामाह्वाता । असि- भवसि ॥४॥

होतारं चित्ररथमध्वरस्य यज्ञस्ययज्ञस्य केतुं रुशन्तम् ।

प्रत्यर्धि देवस्यदेवस्य महा श्रिया त्वं श्रिमतिथिं जनानाम् ॥ १०.००१.०५

होतारम्- देवाह्वातारम् । अध्वरस्य- ध्वररहितस्य सर्वभूतहितस्य कर्मणः । चित्ररथम्-
असाधारणरंहणम् । यज्ञस्ययज्ञस्य- प्रतिदानं प्रतिदेवपूजं प्रतिसङ्गतिकरणम् । रुशन्तम्-
ज्वलन्तम् । केतुम्- चेतकम् । देवस्यदेवस्य अर्धि- सर्वदेवतामयम् । जनानाम्- मानवानाम् ।
अतिथिम् । प्रति । श्रिया- कल्याणभावनया । महा- महता मन्त्रेण गच्छामः ॥५॥

स तु वस्त्राण्यध पेशनानि वसानो अग्निर्नाभा पृथिव्याः ।

अरुषो जातः पद इळायाः पुरोहितो राजन्यक्षीह देवान् ॥ १०.००१.०६

सः- असौ । अध- अनन्तरम् । पेशनानि- सुरूपाणि । वस्त्राणि- आच्छादकानि । वसानः-
आच्छादयन् । पृथिव्याः- भूम्याः । नाभा- मध्यगः । अग्निः । अरुषः- रोचमानः । इळायाः- वाचः ।
पदे । जातः- आविर्भूतः । पुरोहितः- प्रत्यक्षहितकारको भवति । राजन्- दीप्तिमन् । देवान्- देवताः ।
यक्षि- पूजय ॥६॥

आ हि द्यावापृथिवी अग्न उभे सदा पुत्रो न मातरा ततन्थ ।

प्र याह्यच्छोशतो यविष्ठाथा वह सहस्येह देवान् ॥ १०.००१.०७

अग्ने- सत्क्रतो । सदा- सततम् । मातरा- पितरौ । पुत्रो न- सुत इव । द्यावापृथिवी- द्यावापृथिव्यौ ।

आ- समन्तात् । ततन्थ- विस्तारयसि । यविष्ठ- युवतम । उशतः- कामयमानान् । प्र याहि-

आगच्छ । अथ- अनन्तरम् । सहस्य- शक्तिपुत्र । इह- अत्र । सः- तादृशः सन् । देवान्-

द्योतनशक्तीः । आ वह- प्रापय ॥७॥

Dr. Rangraji